

شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه خاوران

مرکز مدیریت حوزه علمیه خاوران

مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) بم

عنوان

اقدامات فرهنگی یاران صادقین در گسترش تشیع در خراسان

استاد راهنما

سرکار خانم مریم گرمی

محققان:

زینب بیدار

فرخناز صدیقی

مریم جان بیگ پور

پاییز ۱۴۰۳

مقدمه

دوران صادقین χ در تاریخ، جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا این دوران را عصر طلایی می‌دانند و با توجه به مصادف شدن دوران امامت این دو امام همام با انتقال قدرت از حکومت امویان به حکومت عباسیان از یک طرف و از طرف دیگر با توجه به سخت‌گیری‌های زیادی که این حکومت‌ها نسبت به شیعیان داشتند، امامین صادقین χ از همه فرصت‌ها استفاده کرده و تمام تلاش خود را در جهت ترویج دین و تربیت بیش از چهار هزار شاگرد معطوف ساختند.

امامین صادقین χ یاران خود را به مناطق مختلف برای گسترش معارف دینی اعزام می‌کردند. خراسان هم یکی از مناطقی بود که یاران صادقین χ در آنجا حضور داشتند و از محضر این بزرگواران کسب فیض می‌نمودند. هدف از نگارش این پژوهش با موضوع «اقدامات فرهنگی یاران صادقین (علیه السلام) در گسترش تشیع در خراسان»، است.

بالندگی امروز شیعه در زمینه‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، مرهون تلاش‌های این دو امام همام و یاران آنها است؛ بنابراین، شناخت دقیق از اقدامات، فرهنگی یاران صادقین χ امری ضروری است و به دست آوردن یک الگوی مناسب با تأسی از ائمه β و یاران آنها در همه زمینه‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی می‌تواند کمک بزرگی به تداوم فکری و سیاسی شیعه در اداره حکومت اسلامی در جهان امروز باشد.

هم‌چنین مبلغین و شاگردان مکتب امام صادق $\wp$ می‌توانند در راستای توسعه هرچه بیشتر تشیع و تقویت بنیه علمی، سیاسی و فرهنگی با استفاده از روش‌های صحیح الهی تلاش نمایند.

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و از نوع توصیفی و تحلیلی و با استفاده از کتب تاریخی گردآوری شده است.

چکیده

امام باقر (ع) و امام صادق (ع) در دوره‌ای زندگی می‌کردند که مصادف با دوره ضعف و تزلزل حکومت بنی‌امیه و افزایش قدرت بنی‌عباس بود. از آنجاکه آنها بر سر قدرت در حال کشمکش بودند، برای ائمه و یارانشان تا حدودی دوران آرامش و آزادی نسبی برقرار بود. امام صادق (ع) تمام تلاش خود را در جهت گسترش معارف دینی انجام می‌دادند. به همین دلیل اقدام به تشکیل دانشگاه بزرگ علمی که ادامه نهضت علمی و فرهنگی پدرش امام باقر (ع) بود، کردند. در این دانشگاه به تربیت یاران و شاگردان زیادی پرداختند. عده‌ای از این شاگردان از مناطقی غیر از مدینه، از جمله عراق، خراسان و... بودند که در محضر صادقین (ع) کسب فیض کرده‌اند و با اقدامات فرهنگی مانند: دور کردن تشیع از انحرافات اعتقادی، مبارزه با غالیان، پویا نمودن فقه شیعی، تألیف کتاب، برگزاری کرسی‌های علمی، تربیت شاگردان باعث گسترش تشیع شدند.

واژگان کلیدی: امام باقر (ع)، امام صادق (ع)، شیعیان، امامین صادقین (ع)، تشیع.

اقدامات فرهنگی یاران صادقین^۱ در گسترش تشیع در خراسان

از دیدگاه اسلام، فرهنگ به عنوان یکی از ابعاد مهم زندگی اجتماعی و دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ زیرا زندگی اجتماعی صرفاً در حد اشیاء نیست که همانند پدیده‌های جهان، طبیعی دانسته شوند، بلکه دربرگیرنده انواع متنوعی از ایده‌ها، ارزش‌ها، باورها و اقدامات است. از جمله اقدامات فرهنگی یاران صادقین^۱ در گسترش تشیع در خراسان عبارت‌اند از:

۱. دور کردن تشیع از انحرافات اعتقادی

یکی از اقداماتی که یاران صادقین^۱ در جهت گسترش تشیع انجام دادند دور کردن شیعیان از انحرافات اعتقادی مطرح در آن دوران بود. در دوران امامین صادقین^۱ نوعی آشفتگی فرهنگی و تحول افکار وجود داشت. زیرا از یک سو نظام سیاسی بنی‌امیه رو به زوال و نابودی بود و از سوی دیگر قلمرو جغرافیایی جهان اسلام در حال گسترش بود و فرهنگ‌ها و افکار مختلفی با افکار اسلامی آمیخته شده بود.^۱ این وضعیت در خراسان نیز به خوبی مشاهده می‌شد، چراکه به‌طور طبیعی مناطق مرزی و دور از مرکز، همواره نقاط مناسبی برای مخالفان حکومت و ناراضیان سیاسی بود، زیرا با فاصله گرفتن از پایتخت، سلطه دولت کمتر احساس می‌شود و این امر برای ناراضیان و مخالفان یک فرصت به وجود می‌آورد. از این رو تلاش می‌کردند تا به نقاط دوردست روی بیاورند و در آن مناطق به جذب نیرو و بیان عقاید و معارف اسلامی بپردازند.^۲ خراسان در آغاز با یک واسطه یعنی کوفه؛ با مرکز خلافت شام، پیوند برقرار می‌کرد و در اواخر دوره امویان با دو واسطه یعنی مرو و کوفه و سپس شام؛ تحت نظارت دولت مرکزی قرار می‌گرفت، چنین سرزمین وسیعی، مناطق متنوع و پناهگاه‌های مختلفی داشت و افراد می‌توانستند از آن به‌سوی نقاط باز و پرجمعیت همچون شبه‌قاره آسیای مرکزی و چین بروند.^۳ از این رو موقعیت جغرافیایی مناسب برای ارائه عقاید شیعی و یا انگیزش تحریکات انقلابی داشت.^۴ طبیعتاً مردم این منطقه نیز در معرض انحرافات اعتقادی قرار داشتند.

۱. محمد بن حسن، طوسی، اختیار معرفه الرجال، تحقیق سیدمهدی رجائی، ج ۲، قم: موسسه آل بیت، ۱۴۰۴ق، ص ۶۶۱

۲. ابواسحاق ابراهیم، اصطخری، مسالک و ممالک، ص ۲۸۷.

۳. محمد بن جریر، طبری، تاریخ طبری، مترجم: ابوالقاسم پاینده، چاپ هشتم، بی جا، انتشارات اساطیر، ۱۳۹۴، ص ۳۴۱

۴. یوسف، اسماعیلی، سیری در تاریخ تشیع مازندران، چاپ اول، قم: انتشارات علوم و معارف اسلامی، ۱۳۸۷، ص ۲۱.

با گسترش مکتب جعفری و شکل‌گیری یاران برجسته امام و تعلیمات و راهنمایی‌های لازم به وسیله امام، نه تنها شیعیان از آسیب بحران‌های دیگر عقاید و افکار مصون ماندند، بلکه آموزه‌های امامین صادقین χ بنیان عقاید کلامی و فقهی شیعه را نیز پایه‌ریزی کرد و باعث افول همه فرقه‌های کوچک و بزرگ شیعی و غیر شیعی که دچار فقدان شالوده‌های مستحکم اعتقادی بودند، شد.^۱ اقدامات فرهنگی یاران امامین صادقین χ در منطقه خراسان برای مبارزه با این انحرافات اعتقادی عبارت‌اند از:

۱.۱. شناخت و تبیین جایگاه امامت در جامعه

امامت، پس از سه اصل خداشناسی (توحید)، معاد (زندگی پس از مرگ) و نبوت (ضرورت ارسال رسل)؛ بالاترین جایگاه را دارد. طبق مبانی شیعه، امامت یکی از اصول اعتقادی به شمار می‌آید و التزام قلبی به آن مانند سایر اصول دین ضروری و لازم است. امامت، فقط یک منصب دنیوی نیست و در زمامداری و حاکمیت خلاصه نمی‌شود، بلکه همانند نبوت، یک مقام شامخ الهی است.

امامت به معنایی که شیعه معتقد است، اساسی‌ترین باوری است که موجب امتیاز شیعه امامیه از دیگر فرق اسلامی شده است. نخستین اختلاف اعتقادی و بزرگ‌ترین نزاع دینی در تاریخ اسلام، اختلاف بر سر امامت بود.^۲ با نگاهی به مجموعه روایاتی که از امام باقر $\wp$ و امام صادق $\wp$ درباره امامت صادر شده است، به نظر می‌رسد از مهم‌ترین رویکردهای این دو امام بزرگوار تبیین مسئله امامت بوده است و می‌توان گفت یکی از موفقیت‌های امامین صادقین χ در فعالیت‌های فرهنگی، بازگرداندن امامت به جایگاه خود در جامعه بود. خلفای اموی و عباسی با جایگزین کردن فقها و علمای درباری به جای اهل بیت β ، مردم را از امامان β دور و فقهای سبعه را به عنوان مرجع دینی معرفی می‌کردند.^۳ در مقابل مرجعیت درباری، طرح مرجعیت دینی و الهی امامان شیعه و ارجاع مردم به اهل بیت β ، از دوران امام سجاد $\wp$ آغاز و در دوران صادقین χ به تثبیت رسید.^۴ امام محمدباقر $\wp$ در خصوص تحکیم پایه‌های اندیشه‌های شیعی و معرفی جایگاه امامت می‌فرماید: «فرزندان رسول خدا α درهای

۱. غلامحسین، زرگری نژاد، تاریخ تحلیلی اسلام از بعثت تا غیبت، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۰، ص ۱۷۸.

۲. محمد بن احمد، شهرستانی، الملل والنحل، تحقیق محمدسیدگیلانی، ج ۱، بیروت: دارالمعرفه، بی تا، ص ۳۹.

۳. گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تاریخ تشیع، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹، ص ۱۰۰.

۴. همان

خود می گذاشت. این روش بر سه پایه استوار بود: دعوت به پرسش، همگام شدن با مخاطب، هدایت مخاطب در مواقعی که با بن بست فکری مواجه می شود.^۱

نتیجه گیری

از بررسی پژوهش با عنوان «اقدامات فرهنگی یاران صادقین χ در گسترش تشیع در خراسان» یافته های زیر به دست آمده است:

با توجه به اینکه در دوره صادقین χ جامعه اسلامی از لحاظ فرهنگی و اجتماعی وضع نابسامانی و همراه با چالش های زیادی داشت، لذا ائمه معصومین β در جهت گسترش تشیع به تمام سرزمین ها تلاش ها و اقدامات فراوانی را انجام دادند. امام صادق و امام باقر χ نیز در عصر خودشان برای گسترش تشیع با توجه به موقعیت سرزمین ها و حاکمان وقت، به تأسیس دانشگاه بزرگ اسلامی پرداختند و بیش از چهار هزار شاگرد تربیت کردند و آنها را به مناطق مختلف می فرستادند که تشیع در میان مردم گسترش پیدا کند. برخی از این یاران نیز به منطقه خراسان آمدند و این خود سبب گسترش تشیع در خراسان شد هر کدام از آنها به نوبه ای در جهت گسترش تشیع با انجام فعالیتهایی در زمینه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در خراسان تاثیرگذار بودند.

بنابراین مبلغین و طلاب در جامعه امروز هم می توانند با تبلیغ و حضور فعال و گسترده در جامعه به تبیین احکام و احادیث ائمه بپردازند و افکار مردم را نسبت به مسائلی که از آنها فاصله گرفته اند آگاه سازند.

^۱. هادی، اردکانی و میرشاه، جعفری، «روش مناظره علمی و سیره امام معصوم» فصلنامه علمی، تخصصی تربیت اسلامی، قم: پاییز

منابع:

قرآن کریم.

۱. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، قم: انتشارات ذوالقربی، ۱۳۷۹..
۲. ابن ندیم، محمد ابن اسحاق، الفهرست، تهران: نشر اساطیر ۱۳۸۱ه، ق.
۳. اردبیلی، محمد علی، جامع الرواه و ازاحه الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، تهران، مکتبه المحدثی، ۱۴۰۳ه، ق.
۴. اسماعیلی، یوسف، سیری در تاریخ تشیع مازندران، چاپ اول، قم: انتشارات علوم و معارف اسلامی، ۱۳۸۷.
۵. آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعه الی تصانیف الشیعه، جلد چهارم، قم: ۱۴۱۸ه، ق.
۶. امینی، حسن، دایره المعارف الاسلامیه، تهران: انتشارات تهران، ۱۳۶۴.
۷. امینی نجفی، عبدالحسین احمد، الغدير، ترجمه زين العابدين قربانی، جلد ۸، تهران: بن یادبعثت، ۱۳۶۲ ه، ش.
۸. امینی، عبدالحسین، الغدير فی الكتاب و السنة و الادب، جلد اول، چاپ اول، قم: مرکز الغدير للدراسات الاسلامیه، ۱۴۱۶ه، ق.
۹. البرقی، ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد، رجال البرقی، قم: نشر القیوم، ۱۴۱۹ه، ق.
۱۰. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، فتوح البلدان، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۲۷۹ه، ق.
۱۱. -----، جمل من انساب الأشراف، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۷ق.
۱۲. پاکتنچی، احمدو دیگران، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، بی جا، انتشارات دائره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۹ش.
۱۳. پورامینی، محمد حسین، تاریخچه تشیع، تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۹.
۱۴. پیشوایی، مهدی، سیره پیشوایان، چاپ سوم، قم: انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۷۵..
۱۵. الحرعاملی، محمد بن الحسن، وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، جلد ده، تهران: مکتبه الاسلامیه، ۱۳۹۸ه، ق.
۱۶. حیدر، اسد، الامام الصادق و المذاهب الاربعه، ترجمه حسن یوسفی اشکوری، بیروت: انتشارات دارالتعارف ۱۴۲۲ه، ق.
۱۷. جعفریان، رسول، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه، چاپ ششم، قم: انتشارات انصاریان، ۱۳۸۱.
۱۸. خالقی، محمد هادی، دیوان نقابت، چاپ اول، قم: پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)، ۱۳۸۴ه، ش.
۱۹. الخویی، ابوالقاسم، معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواء، قم: مرکز نشر الثقافه الاسلامیه، ۱۳۷۲.

۲۰. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات تهران، ۱۳۷۳.
۲۱. راوندی، سعید بن عبدالله، الخرائج والجرائح، تحقیق: موسسه الامام المهدی (ع)، قم: موسسه الامام مهدی (ع)، ۱۴۰۹هـ، ق..
۲۲. رستگار، پرویز؛ بیات، یوسف؛ عزیزی، حسین؛ راویان مشترک، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۰.
۲۳. زرگری نژاد، غلامحسین، تاریخ تحلیلی اسلام از بعثت تا غیبت، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۰.
۲۴. شبستری، عبدالحسین، الفائق فی رواه واصحاب الامام الصادق (ع)، قم: موسسه نشر الاسلامی، ۱۴۱۸هـ ق.
۲۵. الشهرستانی، ابی الفتح محمد بن عبدالکریم، کتاب الفصل فی الملل و الاهواء و سیاست متعالیه النحل، بیروت: دار المعرفه للطباعه و النشر، ۱۳۹۵ق.
۲۶. طباطبایی بروجردی، سید حسین، جامع الاحادیث الشیعیه فی احکام الشریعہ، قم: المهر، ۱۳۸۹.
۲۷. الطبرسی، ابی منصور احمد بن علی بن ابیطالب (۱۴۱۶ق)، الاحتجاج، قم: دارالاسوه (الطبعه سیاسی و فرهنگی الثانيه)، ۱۴۱۶ق.
۲۸. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مصحح: هاشم رسولی، فضل الله یزدی طباطبایی، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۲۹. الطبری؛ محمد بن جریر، الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، بیروت: مؤسسه عزالدین، ۱۹۸۷م.
۳۰. طوسی، محمد بن حسن بن علی بن حسن، رجال الطوسی، محقق: جوادقیومی اصفهانی، چاپ سوم، نجف اشرف: ۱۳۸۹.
۳۱. -----، اختیار معرفه الرجال (رجال الکشی)، چاپ دوم، مشهد: ۱۳۴۸ هـ، ق.
۳۲. العاملی، جعفر مرتضی، دراسات و بحوث فی التاریخ و الاسلام، قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۹.
۳۳. محمد بن حسن، حرالعاملی وسائل الشیعہ، تهران: چاپ امیر بهادر. ۱۳۲۳ق
۳۴. العکبری البغدادی، محمد بن محمد بن نعمان مفید، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، جلد دوم، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۳۵. العلوی، حسن، شیعه و حکومت در عراق، ترجمه: محمد نبی ابراهیمی، تهران: انتشارات سوره مهر، ۱۳۷۶
۳۶. عمادزاده، حسین، زندگانی معلم کبیر حضرت امام صادق (ع)، تهران: انتشارات گنجینه، ۱۳۶۲.
۳۷. القمی، ابوالقاسم جعفر بن محمدقولویه، کامل الزیارات، تحقیق: جوادقیومی، چاپ اول، نجف اشرف: ۱۳۵۶هـ، ق.

۳۸. قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، شیخ صدوق، عیون أخبار الرضا (P)، تصحیح: حسین الاعلمی، چاپ اول، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ق.
۳۹. الکشی، محمد بن عمر، اختیار معرفه الرجال (المعروف برجال الکشی)، تلخیص: محمد بن حسن طوسی؛ مصحح: حسن مصطفوی، مشهد: دانشگاه مشهد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، مرکز تحقیقات و مطالعات، ۱۳۴۸ق.
۴۰. الکلینی رازی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق: علی اکبر غفاری، جلد ۱، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ش.
۴۱. کمپانی، فضل الله، حضرت صادق (P)، چاپ پنجم، ل بن ان: دارالکتب الاملامیه، بی تا.
۴۲. مازندرانی، ابوعبدالله محمد بن علی، (ابن شهر آشوب)، المناقب ال ابی طالب، جلد ۳، نجف، المکتب الحیدریه، ۱۳۷۶ق.
۴۳. المجلسی، محمدباقر، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، محقق و مصحح: هاشم رسولی محلاتی، چاپ دوم، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۴ه، ق.
۴۴. ۱. -----، بحار الانوار، بیروت: موسسه دار الاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ه، ق.
۴۵. محرمی، غلام حسین، تاریخ تشیع از پیدایش تا پایان غیبت صغری، بی جا: انتشارات نصایح، ۱۳۸۲.
۴۶. محمد بن حسن، طوسی، الفهرست، چاپ دوم، قم: موسسه نشر الفقاهه، ۱۴۱۷ه، ق.
۴۷. -----، رجال الطوسی، محقق جواد قیومی اصفهانی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجامعه المدرسین، ۱۳۷۳ش.
۴۸. محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، الخصال، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.
۴۹. محمدجعفری، سید حسین، تشیع در مسیر تاریخ، ترجمه: سید محمدتقی آیت اللهی، چاپ هفتم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳.
۵۰. مدرسی طباطبایی، سید حسین، میراث مکتوب شیعه از سه قرن نخستین هجری، ترجمه سید علی قرائی و رسول جعفریان، قم: کتابخانه تخصصی، ۱۳۸۶ش.
۵۱. مسعودی، علی بن حسین (ابوالحسن)، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه: ابو القاسم پاینده، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷.
۵۲. مسعودی، مجید، خطابه غدیر، چاپ دوم، تهران: نشر منیر، ۱۳۸۸.
۵۳. مشکور، محمدجواد، فرهنگ فرق اسلامی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.
۵۴. مطهری، مرتضی، ده گفتار، چاپ پنجم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.
۵۵. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، الارشاد، ترجمه: محمدباقر ساعدی، ۱۳۶۷.

۵۶. -----، الامالی، چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ه، ق.
۵۷. موسوی بجنوردی، سید محمد کاظم، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دائرة معارف اسلامی، ۱۳۶۲ه، ش.
۵۸. الموسوی، عباس علی، فی رحاب الصحیفه السجادیه علی بن حسین (ع)، بیروت: انتشارات دارالمرتضی، ۱۴۱۱ق.
۵۹. نصیری، محمد، تاریخ تحلیل اسلام، چاپ ۵۷، قم: انتشارات معارف، ۱۳۹۷.
۶۰. النعمانی، محمد بن ابراهیم بن جعفر، کتاب الغیبه، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۳ق.
۶۱. النوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت . ۱۴۰۸ق..
۶۲. ولایتی، علی اکبر، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲.